

KAPITTEL 9

Jødisk humor hver fredag

Gunnar Haaland

OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract: For six years (2011–2017), the weekly newsletter of the Jewish Community of Oslo included «The Joke of the Week» on the last page. The present study of these jokes provides a) a mapping of predominant themes and b) expositions of jokes representative of these themes, addressing cultural and religious contexts and characteristics and employing – when applicable – the typology of Jewish jokes developed by Richard Raskin (1992). Predominant themes include marriage, family, dietary laws, holiday observance, God and the rabbis, biblical narratives and heroes, and intercultural and interreligious encounters. This collection of jokes reflects the international character of the Jewish community in Norway and confirms the common notion that Jewish humor typically is self-disparaging. Jokes at the expense of non-Jews are rare, a handful of slightly disrespectful jokes about Jewish–Catholic encounters being the main exceptions. Even the jokes about interreligious encounters usually make fun of the Jewish protagonist. Anti-Semitic stereotypes of Jewish cleverness, cunning and love for money appear prominently. There is striking silence, however, when it comes to topics that have sparked humor controversies in Norway: circumcision, the Holocaust, and Israeli military aggression and superiority towards the Palestinians.

Keywords: Jewish humor, reversibility, self-disparagement, anti-Jewish stereotypes, rabbis, interreligious encounters, humor controversies

I henhold til jødisk praksis bør man verken innlede eller avslutte et foredrag eller en religiøs forelesning uten en god vits, ja, i vår sabbatliturgi sier vi at selv englene i himlen har den samme praksis.

—Michael Melchior i Hochwald, 1997, s. 10

Innledning

Woody Allen, Jerry Seinfeld, Sasha Baron Cohen. Jødisk humor er berømt og beundret. Rabbiner Michael Melchior hevder at «den jødiske sans for humor [er] et av de mest dyptgående jødiske karaktertrekk» (forord til Hochwald, 1997, s. 9). De nevnte komikerne er eksempler på at jødisk humor har erobret verden, men vel så mye har jødisk humor vært en overlevelsesstrategi. Undertrykkere og forfølgere blir karikert og latterliggjort, men langt oftere er den jødiske humoren selvutleverende og selvironisk. «Jøden [...] ler i første rekke av seg selv og sin skjebne», ifølge Hochwald (1997, s. 11).¹ Jøder har vitset med sin fattigdom, sine lidelser, sine integreringsutfordringer. Jødiske humorister plukker opp antisemittiske stereotyper og utleverer internt jødiske stereotyper: Vi møter både den slue og materialistiske pengejøden og den dominerende og tidvis lunefulle «jiddiske mamma».

Dermed er det markert at jødisk humor handler om mye annet og mye mer enn religionen. Jødisk identitet er delvis en religiøs identitet, delvis en etnisk eller kulturell identitet. I en bok som denne om humor i religionene er det selvsagt naturlig å fokusere på vitser som berører jødisk lære og gudstro, bibelske fortellinger, religiøs praksis og rabbinerens status og virke samt møter mellom jødedom og andre religioner. Samtidig er de ikke-religiøse motivene – stereotyper, språklige trekk, kulturelle konvensjoner osv. – så fremtredende i det materialet jeg har analysert, at også disse må løftes frem i dette kapittelet.

Jødisk humor har hatt ulike kår på ulike steder og til ulike tider. Selvsagt er det derfor forskjell mellom humoren i de østeuropeiske shtetler for hundre år siden, i New York for femti år siden og i dagens Tel Aviv. I Øst-Europa

¹ Denne observasjonen gjenfinnes i nær sagt alle fremstillinger av jødisk humor og stammer visstnok fra Sigmund Freud (1981, s. 157): «Incidentally, I do not know whether there are many other instances of a people making fun to such a degree of its own character.» Devorah Baum (2017, s. 9) utmynner dette poenget slik: «Yiddish has as many words for foul as the Inuite language has for snow».

handlet det ofte om undertrykkelse og trakassering, i USA om integrasjonsutfordringer i et fremmed og ikke-jødisk storsamfunn og i Israel om internt jødiske motsetninger og spenninger i en fremdeles ung jødisk stat. En israelsk undersøkelse viser at den absurde formen for humor som ofte preger askenasisk humor, ikke uten videre treffer orientalske jøder (Weller, Amit-sour & Pazzi, 1976). I dette kapittelet er jeg på jakt etter jødisk humor i Norge.

Jeg har undersøkt cirka 230–240 vitser som ble publisert i perioden 2011–2017 i den ukentlige *Shabbathilsen fra Bergstien*² fra Det Mosaiske Trossamfund i Oslo (DMT).³ Ut fra denne samlingen av vitser kan jeg selvsagt ikke si noe presist og sikkert om hva jøder i Norge ler av, men jeg kan i noen grad si noe om hva slags vitser som er i omløp i miljøet. Og som et avgrenset tekstkorpus kan disse vitsene analyseres slik de foreligger, og i det mediet de foreligger. Den mer presise problemstillingen blir dermed: Hva slags vitser har vært publisert i DMTs *Shabbathilsen fra Bergstien* i perioden 2011–2017? Denne problemstillingen har jeg nærmet meg både kvantitativt og tekstanalytisk: Jeg har for det første undersøkt hvilke temaer som dominerer, og hvilke som er fraværende og dermed kanskje tabubelagt. Som mulige tabuer har jeg kartlagt tre temaer som har skapt humorkontroverser (debatt, politianmeldelser, PFU-saker osv.) i Norge de siste årene: omskjæring, Holocaust og Israels militære maktbruk overfor sine naboer (se f.eks. Sender, 2013, s. 187–190, 195). For det andre leverer jeg en grundigere innholdsmessig analyse av noen utvalgte vitser som eksemplifiserer de ulike tematiske kategoriene som jeg etablerer.⁴

Hva er «en jødisk vits»?

En vits kan sies å være jødisk a) dersom den avspeiler eller refererer til jødisk tradisjon, erfaringshorisont og språkbruk, b) dersom de jødiske referanserammene ikke kan erstattes av en annen kulturell innramming

2 I norskjødisk sammenheng brukes som oftest det hebraiske navnet på hviledagen: *shabbat* (med trykk på siste stavelse, som i «rabatt»), tidvis det jiddiske *shabbes* (med trykk på første stavelse), mens man sjelden hører «sabbat». Årsaken til den innledende s-lyden på norsk (og diverse andre språk) er at sj-lyden ikke finnes på gresk, derav *sabbatos*.

3 Se mer om materialet nedenfor.

4 Jeg vil rette en takk til universitetslektor Johan Åberg ved Lunds universitet for avgjørende innspill i en tidlig fase av arbeidet med dette kapittelet.

uten at vitsen mister mye av sitt poeng, og c) dersom vitsen er grunnleggende vennligsinnet overfor sine jødiske figuranter, samtidig som det er stort rom for kritikk og (selv)ironi (Davies, 1986).

Medieviteren Richard Raskin (1992) hevder i tillegg at klassiske jødiske vitser kjennetegnes av en tvetydighet som åpner for vidt forskjellige tolkninger av den jødiske protagonistens komiske normbrudd i vitsens punchline: Protagonisten kan tolkes som en mislykket taper som representerer en *rollefiasko*, en lett kalkulerende smarting som utfører en *taktisk manøver*, og/eller som en dypsindig vismann som åpner for ny erkjennelse gjennom et *forbilledlig avvik* fra konvensjonelle synspunkter og normer (Raskin, 1992, s. 17–25).

I tilknytning til disse tre karakterbedømmelsene understreker og undersøker Raskin vitsenes parodiske potensiale (1992, s. 84–94): Tar vi et skritt bakover og ser litt kritisk på det, i stedet for å ta vitsenes likefremme betydning for god fisk, kan den mislykkede taperen representere en latterliggjøring av for eksempel forestillingen om at jøder skal være så smarte, altså en *parodisk underoppfyllelse av en positiv stereotypi*. Den kalkulerende smartingen blir en harselas over for eksempel den sleipe og pengegriske jøden, altså en *parodisk overoppfyllelse av en negativ stereotypi*. Og den underfundige vismannen kan bli så underfundig at det ender i det absurde, i en *parodisk overoppfyllelse av en positiv stereotypi*.

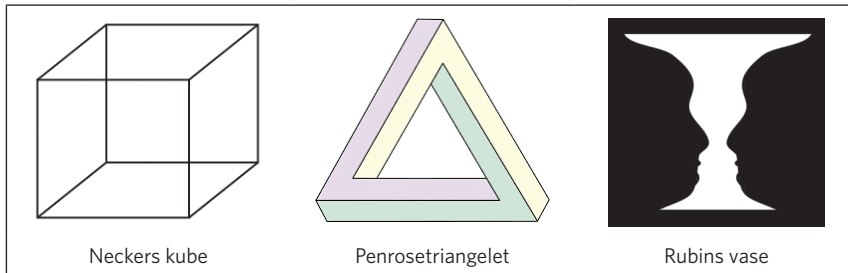
Tabell 1. Raskins typologi over jødiske vitser.

Den grunnleggende triaden	Den parodiske triaden
Rollefiasko	Underoppfyllelse av en positiv stereotypi
Taktisk manøver	Overoppfyllelse av en negativ stereotypi
Forbilledlig avvik	Overoppfyllelse av en positiv stereotypi

Oversatt fra Raskin, 1992, s. 88.

For å tydeliggjøre denne tvetydigheten sammenligner Raskin med såkalt optisk reversibilitet: todimensjonale figurer som kan representere flere ulike tredimensjonale figurer (f.eks. Neckers kube), eller som ikke lar seg realisere tredimensjonalt (f.eks. Penrosetriangelet), eller to-i-ett-bilder som for eksempel Rubins vase, som samtidig viser to ansikter i

profil. Raskins påstand er at klassiske jødiske vitser kjennetegnes av en tilsvarende *reversibilitet* (Raskin, 1992, s. 26–32).

Figur 1. Eksempler på optisk reversibilitet.
Ikke rettighetsbelagte.

Raskins typologi passer som hanske på hånd til hans eget lille utvalg av klassiske jødiske vitser. Mitt materiale er langt mer sammensatt, og jeg bruker derfor Raskins typologi i den grad den har heuristisk verdi.

Materiale og metode

Siden 2010 har DMT hver fredag sendt ut et informasjonsbrev til sine medlemmer med blant annet gudstjenestetider (som delvis skifter med årstidene), kunngjøringer og en refleksjonstekst til ukens toralesning.⁵ I perioden fra oktober 2011 til oktober 2017, som tilsvarer årene 5772–5777 etter jødisk tidsregning, var «Ukens vits» et fast innslag på sistesiden. Det første året var vitsene på norsk, men etter hvert ble engelsk det dominerende språket, noe som selvsagt henger sammen med at tilfanget av vitser på engelsk er mye større enn på norsk, men som også avspeiler menighetens internasjonale og flerspråklige karakter.⁶ I perioder har

-
- 5 I tillegg har det kommet noen få ekstrautgaver i forbindelse med høytidene, med navn som «Høytidshilsen fra Bergstien» eller «Jom Kippur-hilsen fra Bergstien». Disse er inkludert i min undersøkelse og vil dukke opp i noen av eksemplene. For enkelhets skyld omtaler jeg imidlertid hele materialet som «Shabbathilsen fra Bergstien».
  - 6 Språkbruken i DMT er verdt en egen studie. *Shabbathilsen fra Bergstien* har f.eks. informasjon om gudstjenestetider og tekstlesninger på både norsk og hebraisk, mens introduksjonen til ukens toralesning normalt er på norsk eller engelsk, unntaksvis på svensk, avhengig av hvem som har forfattet teksten. Shabbathilsenen distribueres som vedlegg til en e-post som normalt har både norsk og hebraisk tekst.

Det Mosaiske Trossamfund

שבת שלום

Shabbathilsen fra Bergstien

Shabbat Vajeshev

שבת וישב

fredag 12. – lørdag 13. desember 2014		כ"א בכסלו תשע"ה
Shabbat (og kveldsbønn) begynner	15.00	זמן הדלקת נרות, מנחה קבלת שבת וערבית
Morgenbønn	9.00	שחרית
Barnegudstjeneste	11.00	תפילות ילדים
Ettermiddagsbønn	12.45	מנחה
Shabbat slutter	16.35	צאת השבת

עיבשה תשרפ
Ukens avsnitt

Første Mosebok 37.1-40.23

Haftara: Amos 2.6-3.8

Ukens avsnitt forteller blant annet om sønnene til Jakob. Sønnene er sjalu på lillebroren Josef på grunn av spesialbehandlingen han får fra Jakob og pga. de mange drømmene hans.

Brødrene vil først drepe Josef, men velger til slutt å selge ham som slave. Josef kommer til Egypt og klarer seg så bra der at han får ansvar for Potifars hus. Men Potifars kone setter ut falske beskyldninger mot Josef, noe som resulterer i at Josef blir satt i fengsel.

Forfatter av ukens Dvar Tora

Denne uken er det overrabbiner Michael Melchior som har skrevet ukens dvar tora.

Denne shabbaten...

... er det storebarnsavdelingen i Den Jødiske Barnehagen som inviterer store og små til kiddush etter gudstjenesten.

Bilde 1. En utgave av *Shabbathilsen fra Bergstien*.

Gjengitt med tillatelse fra DMT.

det åpenbart vært en viss «vitsetørke»; ikke sjelden har man derfor kjørt repriser, og noen tilfeller mangler «Ukens vits».

Av de drøyt tre hundre shabbathilsenene som har blitt publisert i denne seksårsperioden, har jeg tilgang til 280,⁷ hvorav 273 inneholder en «Ukens

⁷ DMT arkiv er dessverre ikke komplett, og det har skjedd fra tid til annen at shabbathilsenen har uteblitt. Jeg har ikke gjort noe forsøk på å finne ut mest mulig nøyaktig hvor mange shabbathilsener som mangler i arkivet.

vits».⁸ Disse har jeg lagt inn i en enkel database og sortert etter temaer, karakterer m.m. De fleste temakategoriene fastsatte jeg på forhånd: Det er nærmest utenkelig å arbeide faglig med jødisk humor uten å tematisere både antisemittiske og interne stereotyper. I en bok om humor i religionene er det selvsagt nærliggende å lete etter vitsing med gudsforestillinger og annet læreinhold, med grunnleggende fortellinger og deres nøkkelpersoner, med rituelle og kulturelle praksiser knyttet til høytider, overgangsriter, spiseregler osv., og med religiøse ledere⁹ samt vitser om interreligiøse og interkulturelle møter (mellom jøder og representanter for andre religioner og kulturelle grupper). Endelig ville jeg som nevnt se etter de tre brennbare temaene omskjæring, Holocaust og israelsk militær maktbruk. Underveis i kartleggingen av materialet utkrystalliserte det seg ytterligere noen kategorier: Døden viste seg å være et aktuelt tema, ekteskapsrelasjoner et annet. Jeg valgte dessuten å registrere vitser med staten Israel som scene og referanseramme.

Hensikten med både den kvantitative analysen og tekstanalysene er å avdekke og dermed eksemplifisere de trekkene ved jødiske vitser som jeg redegjort for over. Jeg har valgt analyseeksempler som gjenspeiler og eksemplifiserer den sorteringen og prioriteringen av materialet som jeg har foretatt. Siden flere vitser hører hjemme i flere kategorier, for eksempel vitser om interreligiøse møter som tematiserer jødiske rituelle praksiser, er det umulig å gjennomføre en streng strukturering. Dette gjelder særlig de tallrike rabbinervitsene (14 %), som går igjen i de fleste avsnittene nedenfor.

Jødiskhet og polemisk brodd

DMTs shabbathilsener bekrefter til fulle at jøder først og fremst ler av seg selv. I hele 65 prosent av vitsene er det en mer eller mindre tydelig brodd mot den jødiske protagonistens jødiskhet ved at det spilles på klassiske stereotyper.

8 Flere vitser dukker opp to eller flere ganger, tidvis i litt ulike former (f.eks. både en hanukkaversjon og en pesachversjon) eller i både engelsk og norsk språkdrakt. I den kvantitative analysen har jeg ikke trukket fra for dubletter og parallellversjoner. Jeg anslår at nettoantallet vitser er cirka 230–240.

9 Her har jeg tenkt med Ninian Smarts religionsmodell som utgangspunkt (Smart, 1989): den dogmatiske/filosofiske dimensjonen, den narrative/mytiske dimensjonen, den praktiske/rituelle dimensjonen og den sosiale/institusjonelle dimensjonen.

Den mest fremtredende prototypiske skikkelsen, den alltid smarte og tidvis utspekulerte jøden (28 %) som ofte (men ikke alltid) er identisk med den pengekjære og pengeflinke jøden (24 %), møter vi i et par eksempler nedenfor, og mange flere kunne vært trukket frem. Mens den utspekulerte pengejøden representerer antisemittiske stereotyper omsatt i selvironi, er den nest vanligste prototypen, den jiddiske mamma (12 %), helt og fullt av jødisk opphav:

Moishe had been single for a long time. One day, he excitedly tells his mother that he's fallen in love at last and he is going to get married. She is obviously overjoyed. Moishe then tells his mother, 'Just for fun, Mum, I'm going to bring over three women and you try and guess which one I'm going to marry.' His mother agrees. The next day, Moishe brings three beautiful women into the house and sits them down on the couch and they all chat for a while. Then Moishe turns to his mother and says, 'Okay, Mum. Guess which one I'm going to marry?' She immediately replies, 'The red-head in the middle.' 'That's amazing, Mum. You're right. How did you know?' 'I don't like her.' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 06.03.2015)¹⁰

Omkring en fjerdedel av vitsene faller utenfor den definisjonen på jødiske vitser som refereres innledningsvis, idet de jødiske referansene (f.eks. jødiske navn, jiddiske ord osv.) enten mangler (5 %) eller er uten avgjørende betydning for vitsens poeng (19 %). Denne gruppen domineres av vitser om parforhold og ekteskap – dårlig kommunikasjon, overflødige kilo eller andre trivialiteter – eller om relasjoner/komplikasjoner mellom foreldre og barn. Selv om disse vitsene ikke tilhører det primære interessefeltet i dette kapittelet, er det grunn til å understreke deres naturlige plass i shabbathilsenens humorspalte (som altså heter «Ukens vits», ikke «Ukens jødiske vits»). Jøders humor rommer naturlig nok både det særjødiske og det allmenne. Som eksempel på det allmenne unner vi oss materialets eneste sitat fra Jerry Seinfeld: «I was the best man at a wedding. If I'm the best man, why is she marrying him?» (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 07.03.2014).

Omkring ti prosent av vitsene har tydelige jødiske referanser, men uten brodd verken den ene eller den andre veien. Det kan for eksempel handle

¹⁰ En del av de vitsene jeg siterer, inneholder skrivefeil, krøkkete tegnsetting osv. Jeg har tillatt meg å redigere dem varsomt i stedet for å strø om meg med «sic»-er. Det er også en del eksempler på mindre vellykkede oversettelser fra engelsk. Disse har jeg valgt å la stå, fordi de eksemplifiserer det jødiske miljøets flerspråklige karakter.

om vitsetegninger og/eller ordspill: «Nike – Just Jew It!» (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 19.09.2014) eller «Wadda ya call a rabbi with a heartburn? An Acidic Jew!» (jf. «Hasidic Jew») (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 20.05.2014).

Hvem ler man så av, dersom vitsene rettes mot en annen gruppe? Hva er det jødiske svaret på svenskevitser? Kun et fåtall vitser har ikke-jøder i en slik utsatt hovedrolle, men den gruppen som oftest rammes (av nokså uskyldige stikk, og bare en håndfull ganger), er katolikkene: «A Catholic boy and a Jewish boy were talking and the Catholic boy said, 'My priest knows more than your Rabbi.' The Jewish boy said, 'Of course he does, you tell him everything'» (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 16.08.2013).

Isenesettelse og temaer

Som nevnt er engelsk det dominerende språket. De fleste vitsene er naturlig nok situert i USA. Ofte plasseres vitsene konkret geografisk, mens andre ganger fremtrer konteksten gjennom personnavn og iscenesettelse for eksempel «at the deli». Noen vitser finner sted i Storbritannia, noen i fortidens øst-europeiske shtetl og noen i Israel. Kun én vits er situert i Norge, nærmere bestemt i Tromsø! Den er imidlertid øyensynlig oversatt fra engelsk for anledningen. Jødisk humor i Norge fremstår som helt internasjonal, ikke det grann særnorsk.

Vi har allerede vært inne på flere av de mest populære temaene: parforhold og ekteskap (25 %), relasjoner mellom barn og foreldre (22 %, hvorav drøyt halvparten er om mødre og bestemødre) og interkulturelle og interreligiøse møter (18 %, hvorav drøyt tre fjerdedeler av disse er om religionsmøter). De to førstnevnte, som primært aktiverer internjødiske stereotypier, lar vi ligge. Det sistnevnte, som ofte omfatter eksterne, antisemittiske forestillinger, skal vi se nærmere på i det følgende. Deretter skal det handle om rituelle praksiser knyttet til kosherregler og høytider (25 %), om bibelfortellinger (6 %, hvorav halvparten er om Moses) og læreinnhold (14 %, hvorav snaut to tredjedeler er om Gud).¹¹ Rabbinere

11 Siden svært mange vitser faller innenfor flere tematiske kategorier, mens en del vitser på den annen side ikke favnes av disse kategoriene (f.eks. de nevnte ordspillvitsene), inneholder dette avsnittet ikke noe regnestykke som ender på 100 prosent (slik det foregående avsnittet gjorde).

opptrer i 14 prosent av alle vitsene, og i de fleste av dem vi skal se på nedenfor. Til slutt behandles de kontroversielle temaene omskjæring, Holocaust og israelsk maktbruk overfor palestinerne.

Jøder og ikke-jøder

Slik «dansken, svensken og nordmannen»-vits er utbredt i Skandinavia (med de tre aktørene i ulik rekkefølge avhengig av land), opptrer ulike varianter av «jøden og ikke-jøden»-vits – blant annet «katolikken, protestanten og jøden»-vits og «presten og rabbineren»-vits – påfallende ofte i shabbathilsenenes vitsespalte (18 % av vitsene). I de fleste tilfeller handler det om interreligiøse møter, men her er først et eksempel der religion ikke spiller noen rolle:

A reporter asks an Israeli, a Russian and an American, 'Excuse me, can I get your opinion on the food shortage in Africa?' The Russian says: 'What's an opinion?' The American says: 'What's a shortage?' And the Israeli says: 'What's «Excuse me»?' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 19.04.2014)

Av de vitsene som har det moderne Israel som scene og referanseramme (8 %), er dette den beste i mine øyne, fordi den treffer en svært karakteristisk stereotypi: at israelere er uformelle og (dermed) ikke alltid særlig høflige. Dette handler imidlertid ikke bare om en stereotypi, men om en side ved det moderne sionistiske etos: Vi er herrer i eget hus og trenger ikke lenger krype for noen! Dermed åpner vitsens punchline for noe av den nevnte flertydigheten/reversibiliteten. Fremstillingen av russere og amerikanere er på den annen side langt mer grovkornet og karikert, og dette bidrar til at den avsluttende punchline blir et skikkelig klimaks.

Jøder og kristne

Mens russeren og amerikaneren i forrige vits er karikaturer, opptrer katolikken og protestanten i neste vits omtrent slik man kunne forvente i den situasjonen de befinner seg i:

OK, so there are these three guys in the hospital, and they're very bad off, and the doctor is making the rounds. He goes over to the first patient, a Catholic, and explains that there's nothing more he can do medically for him and asks him his last wish. 'I'd like to see a priest and make a confession,' the man says. The doctor says fine, and moves on to the next patient, a Protestant. And when the doctor asks him his last wish, the poor guy says, 'I'd like to see my family and say good-bye.' So the doctor says OK, and comes over to the third patient, an elderly Jewish man. 'And what is your last wish?' the doctor asks. 'My last wish,' the old man whispers, 'is to see another doctor.' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 08.11.2013)

Jødens reaksjon kan tolkes både som en virkelighetsfjern rollefiasko, som et beundringsverdig uttrykk for typisk jødisk stayerevne og selvpopp-holdelsesdrift, eller tvert imot som harselering med slike stereotypiske egenskaper.

I neste eksempel er både punchline og stereotypier flere hakk drøyere:

Chaim and Moshe are walking down a street and complaining about their economic hardship. Moshe says 'I heard the local church is paying \$ 20 if you convert!' Chaim is shocked 'You can't be serious?' Moshe answers 'What's the big deal, I go in, get sprinkled with some water and get 20 bucks. Easy!' So Chaim waits for Moshe outside the local church, for 10 minutes, 20 minutes, 1 hour, 2 hours ... and finally Moshe walks out. 'Well, Moshe, how did it go?' 'What do you mean?' 'Did you get the \$ 20?' 'Is that all you Jews thinks about: money, money, money!' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 21.12.2012)

Denne vitsen er som et bilde av en umulig geometrisk figur. Hvordan kan en nykonvertert eks-jøde uten annen motivasjon enn penger til det aller mest nødvendige tilegne seg den antisemittiske pengejødesterotypien i løpet av bare et par timer? Konklusjonen blir uansett at her er det stereotypien som blir latterliggjort, ikke jøden. Samtidig reflekterer vitsen en utbredt jødisk aversjon mot kristen misjonsvirksomhet og får dermed en tydelig kristendomskritisk brodd.

Rabbiner og prest (og imam)

En rabbiner og en prest havner i en trafikkulykke. Begge bilene er totalt smadret, men som ved et mirakel er begge uskadd. Rabbieren ser at det er en prest

han har krasjet med og sier: 'Du er jo prest og jeg er rabbiner. Se på våre biler, de er totalt ødelagt, men vi er helt uskadd. Det må være et tegn fra Gud. Gud må ha ment at vi skulle møtes på denne måte. At vi skulle bli venner og leve i fred med hverandre resten av våre liv.' Rabbineren fortsetter: 'Og se, enda et mirakel. Selv om min bil er totalt smadret er denne flasken med kirsebærvin hel. Det må være et tegn fra Gud, som mener at vi skal drikke den og feire.' Rabbineren gir flasken til presten. Presten tar noen store slurker og gir deretter flasken tilbake til rabbineren. Rabbineren setter omgående proppen på flasken og leverer den til presten. 'Skal du ikke ta en slurk du også?' spør presten, hvorpå rabbineren svarer: 'Neeei. Jeg venter til politiet kommer!' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 20.01.2012)

Det ligger i slike vitsers natur at de fremhever egen gruppes overlegenhet overfor de(n) andre gruppe(ne). Vi er smarte og vellykkede, mens de er dumme og mislykkede. I dette tilfellet er det imidlertid påfallende at rabbineren er smart med negativt fortegn og opptrer helt i tråd med antisemittiske stereotypier: slue, manipulerende og uhederlig. Vitsen kan kanskje leses som en taktisk manøver, men er nok snarere å forstå som en parodisk overoppfyllelse av kjente negative stereotypier. Forestillingene om slue og pengeflinke jøder forekommer begge i om lag 20 prosent av vitsene (i stor grad overlappende, men med noen tilfeller av sluhet uten pengeflinkhet og noen av det omvendte).

I følgende vits er det taktisk manøver og forbilledlig avvik som utgjør reversibiliteten:

A rabbi, an imam and a Catholic priest are at their weekly ecumenical coffee klatch. The priest opened the conversation by saying, 'I know that in your religions, you're not supposed to eat pork. But have you actually ever tasted it?' Both the rabbi and imam admitted that, yes, but only occasionally. Then they turned to the priest, 'Your religion demands celibacy. But ...' The priest quickly replied, 'Yes, I know your question and I admit to succumbing once or twice to female charms.' The rabbi peeped over his coffee cup and asked, 'Better than pork, isn't it?' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 25.04.2014)

Her handler det ved første øyekast om rabbinerens overlegne slagferdighet og ydmykelsen av en prest som nok egentlig mente å ha fått inn et

poeng. Rabbineren leverer imidlertid mer enn en strategisk manøver, men også et forbilledlig avvik. Indirekte henviser han til Toraens aller første bud, som er adressert til hele menneskeheten: «Vær fruktbare og bli mange» (Første Mosebok 1,28). Et jødedoms- og islamkritisk synspunkt gjendrives og overbys av et kritisk blikk på katolsk tradisjon, attpåtil med Bibelen som målestokk.

Reversibiliteten mellom strategisk manøver og forbilledlig avvik spilles også ut i et siste eksempel, men her tas det kritiske grepet til et nytt nivå:

A rabbi once asked his old friend, a priest, 'Could you ever be promoted within your Church?' The priest says, thoughtfully, 'Well, I could become a bishop.' The rabbi persists, 'And after that?' With a pause for consideration, the priest replies, 'Maybe I could be a cardinal, even.' 'And then?' After thinking for some time, the priest responds, 'Someday I may even rise to be the Pope.' But the rabbi is still not satisfied. 'And then?' With an air of incredulity, the priest cries, 'What more could I become? God Himself?' The rabbi says quietly, 'One of our boys made it.' (*Shabbat- og sukkothilsen fra Bergstien*, 20.09.2013)

Her møter vi en umulig figur: Katolisismens tilkortkommenhet og jødedommens overlegenhet demonstreres med Jesus som målestokk. Rabbinerens argumentasjon kombinerer Jesu jødiskhet og kirkens dogme om hans guddommelighet. Rabbineren anerkjenner ikke kirkens dogme, men presten må gi ham rett. Dette er ett av en håndfull interessante eksempler på at Jesus til en viss grad, men bare til en viss grad, «hentes hjem» til det jødiske fellesskapet.

Rituelle praksiser

Relativt mange vitser (25 %) handler om ulike former for jødisk rituell praksis. Rabbinerens kommentar om at sex er bedre enn svin, har allerede foregrepet denne kategorien, og flere vil følge i avsnittene nedenfor. Her starter vi med enda en vits der nettopp spisereglene står i fokus:

Moishe og Esther Rabinowitz flytter og vil melde seg inn i den lokale, meget religiøse¹² menigheten. De virker ok for styret, og rabbineren kommer på besøk for å sjekke at alt i huset deres lever opp til menighetens standard. Alle mezuzaeene er på plass og er sertifiserte. Bra. Kjøkkenet har to ovner, to oppvaskmaskiner, to vasker, to kjøkkenbenker, men har fem sett servise. Rabbineren sier: 'Fire sett kan jeg forstå; Pesach kjøtt og melk og ikke-pesach kjøtt og melk. Men hva trenger dere det femte settet til?' Esther svarer: 'Til treif.' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 24.08.2012)

Slike vitser er gjerne krevende å forstå for utenforstående på grunn av avanserte referanser til rituelle praksiser og kulturelle trekk. I dette tilfellet handler det om en fremmedartet, men relativt begripelige prosess for medlemsopptak, om de små, avlange boksene kalt *mezuzot* (i entall: *mezuzza*) som festes til dørkarmene i jødiske hjem, om kosherregler og om særlige utfordringer knyttet til *pesach*. Endelig må man forstå det jiddiske ordet «treif», som betyr mat som *ikke* er kosher, og dermed står man overfor de paradoksale inkonsekvensene som tidvis preger jøders forhold til spisereglene, særlig der de lever som en minoritet.

Det neste eksemplet handler om (manglende) deltakelse i og fortrolighet med synagogegudstjenesten, og om *jom kippur* som den dagen da ekstra mange (tross alt) går i synagogen:

Fru Birnbaum treffer rabbiner Levi i butikken. 'Goddag, rabbi,' sier hun. 'Hvordan står det til?' 'Takk, bra,' svarer rabbiner Levi, 'men si meg, er alt bra med Dem, fru Birnbaum?' 'Jo, takk, skulle det ikke være det?' 'Tja, jeg har ikke sett Dem i synagogen på en lang stund ...' 'Vel, jeg har sluttet å gå i synagogen,' svarer hun, 'det var alltid samme tekst hver gang jeg var der.' 'Samme tekst hver gang?', spør rabbineren forundret. 'Det kan jeg ikke forstå.' 'Joda,' svarer fru Birnbaum, '*Kol nidrei, veesarei ...*' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 21.09.2012)

Ved å sitere åpningsordene fra kveldsgudstjenesten for *jom kippur* avslører fru Birnbaum at hun kun har hatt for vane å gå i synagogen denne ene gangen i året.

---

12 En engelsk variant av samme vits (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 18.01.2013) har «highly orthodox», hvilket er mer sakssvarende.

Vitsen om fru Birnbaum ble publisert i *Shabbathilsen fra Bergstien* noen dager før *jom kippur*. Slike kalendertilpassede vitser dukker særlig opp i forbindelse med *jom kippur* og *pesach*. Det neste eksempelet ble gjentatt til *pesach* to år på rad og handler om den omfattende rengjøringen før denne høytiden, som også kalles de usyrede brøds høytid. I dette tilfellet er det trolig tilstrekkelig for mange å bruke egne erfaringer med vårrengjøring som referanseramme:

Abe goes to see his boss and says, 'we're doing some heavy house-cleaning at home tomorrow for Pesach and my wife needs me to help with the attic and the garage, moving and hauling stuff.' 'We're short-handed, Abe,' the boss replies. 'I just can't give you the day off.' 'Thanks, boss,' says Abe, 'I knew I could count on you!' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 27.01.2015, 29.04.2016 og 14.03.2017)

Fortellinger og helter

Seks prosent av vitsene, deriblant mange vitsetegninger, handler om klassiske fortellinger og helteskikkelser. Vi møter kun bibelske fortellinger og helter; det finnes ingen vitser om rabbinske skikkelser som rabbi Hilel eller rabbi Akiva. Det er vitsetegninger av Moses som dominerer i denne kategorien, og den beste er kanskje kunstneren Martin Holts bilde av Moses på bassengkanten som deler vannet og sørger for at den jødiske deltakeren i en svømmekonkurranse utklasser konkurrentene fordi han kan løpe på bunnen av bassenget (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 03.04.2012, 08.03.2013). Bildet dukket opp to år på rad i forkant av *pesach* og kan leses både som rollefiasko, taktisk manøver og forbilledlig avvik, men først og fremst er bildet bare en absurd og parodisk kommentar til bibelfortellingen om underet i Sivsjøen (Andre Mosebok 14).¹³

Høsten 2012 (starten på år 5773 etter jødisk tidsregning) hadde de vitseansvarlige åpenbart ambisjoner om å finne vitser som svarte til ukens

13 Det bildet som gjengis her, er en nyere versjon av samme motiv, kalt «No. 6» etter banen og startnummeret. Den versjonen DMT gjenga, «No. 4», viser bassenget fra en litt annen vinkel og med den jødiske deltakeren i bane 4, og det er mindre folk og mindre liv på tribunene. Se <https://no.pinterest.com/pin/530158187364950098/?lp=true>. En annen vitsetegning med Moses i hovedrollen omtales i et senere avsnitt.

Bilde 2. *Swimming* av Martin Holt.

Gjengitt med tillatelse fra kunstneren. Alle rettigheter forbeholdt.

Torah-lesning ikke bare i forbindelse med høytidene: Det første tekstavsnittet fra Første Mosebok 1,1–6,8 ble ledsaget av en vits om Adam og Eva, og uken etter ble tekstavsnittet fra Første Mosebok 6,9–11,32 ledsaget av følgende vits om Noah:

I 2005 pratet Herren til Noah: 'Igjen er jorden blitt ondskapsfull og overbefolket. Bygg igjen en ark. Ta to av hvert levende vesen og noen få gode mennesker'. Herren gav Noah tegningene og sa: 'Du har seks måneder til å bygge arken og deretter vil det regne i 40 dager og 40 netter.' Seks måneder senere ser Herren ned til Noah, som sitter i hagen og gråter. 'Noah!' durer Herren med sint stemme, 'Hvor er arken?' 'Tilgi meg, Herre,' ber Noah. 'Jeg har virkelig forsøkt, men ting har endret seg veldig her på jorden. Jeg måtte ha byggetillatelse, har hatt endeløse diskusjoner om brannsikkerhet, naboene anmeldte meg for brudd på reguleringsplanen og elektrisitetselskapet krevde grunnmåling for å trekke nye kabler. Deretter fikk jeg ikke leveranse av tre-etersom jeg manglet felletillatelse og landbruksministeriet krevde større bur til

dyrene.' 'Så dukket likestillingsombudet opp og krevde at minoriteter skulle få representeres. Riksantikvaren ville ha arken på den gule liste, og fagforeningene krevde at kun organisert arbeidskraft måtte jobbe på arken. Jeg ber deg derfor, Herre, om å gi meg mer tid, minst ti år for å ferdigstille arken.' De truende skyene forsvant plutselig og regntung luft ble byttet mot sol og den vakreste regnbue. Noah så opp på himmelen og spurte med forundring: 'Herre, er dette et tegn på at du ikke vil ødelegge jorden likevel?' 'Nei,' sa Herren, 'det har Staten allerede gjort.' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 19.10.2012)

I likhet med *Swimming* er dette primært en absurd og parodisk vits, men den knytter an til et langt mer realistisk nåtidig scenario. Det er dessuten verdt å merke seg at Noah-vitsen kan fungere like godt i en kristen som en jødisk setting; de forutsetter en bibelsk, men ikke en spesifikt jødisk fortolkningsramme.¹⁴ I en vits som vi kommer til nedenfor, møter vi imidlertid Moses i en rolle han tidvis inntar i rabbinsk litteratur: som Guds samtalepartner i det hinsidige.

Gud (og rabbinerne)

Det viste seg å være vanskeligere å operasjonalisere jakten på læreinnehold enn på rituelle praksiser og bibelske fortellinger. Jeg lette etter forestillingen om jødene som Guds utvalgte folk, uten å finne noe.¹⁵ Jeg noterte én vits konkret om de ti bud. Det jeg primært fant, var vitser om relasjonen mellom mennesker og Gud.

Fire rabbinere hadde en rekke teologiske diskusjoner, og hver gang var det tre mot én. Etter enda en tapt diskusjon for den ene som alltid var i mindretall, besluttet han å vende seg til høyere makt. 'Oh Gud', ba han. 'Jeg vet i mitt hjerte at jeg har rett og at de tre andre tar feil. Jeg ber deg, gi meg et tegn som bevis på at jeg har rett!' Det var en flott sommerdag, men direkte etter rabbinerens bønn oppstod en storm rett over de fire rabbinerne. Stormen dundret én gang med kraftig torden og deretter oppløstes stormen. 'Et tegn fra Gud! Jeg visste

¹⁴ Det samme kan langt på vei sies om den versjon av *Swimming* som DMT gjenga, der trykket på tribunene er lavere og konfrontasjonen mellom jødene og folkeslagene mindre tydelig.

¹⁵ Dette er et potensielt tabutema på linje med Holocaust, israelsk overmakt og omskjæring, ikke minst som følge av Jostein Gaarders kronikk *Guds utvalgte folk* (2006).

det, jeg har rett!’ ropte den ene rabbineren. Men de tre andre var uenige og sa at slikt kunne skje på en varm sommerdag. Så den enslige rabbineren ba: ‘Oh Gud, jeg behøver et større tegn for å vise at jeg har rett.’ Denne gang kom fire stormskyer fra hver sin side og samlet seg direkte over rabbinerne. Et gigantisk lyn slo ned i et tre nær dem og deretter oppløses stormen. ‘Nå, da, må dere vel forstå at jeg har rett?’ sier rabbineren. De øvrige tre mener fortsatt at det hele kan forklares med naturlige fenomener. Den enslige rabbineren starter en ny bønn om et virkelig STORT tegn, ‘Oh, Gud!’, og da blir himmelen helt svart, jorden rister og en dyp, rungende stemme sier ‘HAN HAR RETT!’ Den enslige rabbineren vender seg til sine tre kolleger, løfter armene; ‘Nuuuu? Og så ...?’ De tre rabbinere trekker på skuldrene. ‘Nå er det 3 mot 2!’ (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 02.03.2012)

Denne vitsen er en lett omskrivning av en svært kjent fortelling fra Talmud der rabbi Elieser står alene mot et stort mindretall.¹⁶ Han fremkaller det ene overnaturlige tegnet etter det andre, men flertallet avviser tegnene som irrelevante for spørsmålet om hvem som har rett. Til slutt lyder Guds stemme fra himmelen, men også den avvises med henvisning til Skriften: «Den [altså Toraen] er ikke i himmelen» (Femte Mosebok 30,12), underforstått: «men på jorden, og derfor er det flertallet blant rabbinerne som avgjør hvordan Toraens regler skal etterlevs i praksis». Mens Gud havner i mindretall i vitsen, avviser originalen at Gud i det hele tatt har stemmerett. Det er med andre ord en forflatende gjenfortelling vi her er vitne til, men til gjengjeld har det blitt en slagkraftig punchline, som elegant anrettes ved hjelp av det svært karakteristiske jiddiske spørreordet *nu* («Hva så?» eller «Hva nå?»). Talmud-fortellingens punchline ligger i et litt annet leie: Det fortelles at Gud i ettertid humret over det hele og konkluderte: «Mine barn har beseiret meg! Mine barn har beseiret meg!»

Mens Gud må gi tapt mot rabbinernes flertall, får han det siste ordet når hans vilje utfordres av en frustrert rabbiner i følgende vits:

---

16 Den babylonske Talmud, traktat *Baba Metzia*, side 59b; se norsk oversettelse i Groth, 2002, s. 55–56 eller Haaland, 2011, s. 46.

Rabbi Ben Simmons was fed up with his congregation. So, he decided to skip the services on Yom Kippur, the holiest day on the Jewish calendar, and instead go play golf. Moses was looking down from heaven and saw the rabbi on the golf course. He naturally reported it to God. Moses suggested God punish the rabbi severely. As he watched, Moses saw the rabbi Ben Simmons playing the best game he had ever played. The rabbi got a hole-in-one on the toughest hole on the course and then again on the next hole. Moses turned to God and asked, 'I thought you were going to punish him. Do you call this punishment?' God replied, 'Who can he tell?' (*Jom kippur-hilsen fra Bergstien*, 03.10.2014)

Selv om disse to vitsene opererer med noe forskjellige gudsbilder, henholdsvis en Gud som lar seg beseire, og en Gud som har full kontroll, forutsetter begge en Gud som ikke tar seg selv alt for høytidelig. Og dersom vitsen om rabbi Ben Simmons' golfbravader ikke får alle lesere til å trekke på smilebåndet, er det kanskje fordi den forutsetter en fortrolighet med jødisk helligdagsfeiring generelt og feiringen av *jom kippur* spesielt: Det er uhørt av en rabbiner å skulke denne dagens mange og lange gudstjenester for en runde golf. Dermed vil rabbi Ben Simmons for alltid være forhindret fra å fortelle om sitt livs kanskje stolteste øyeblikk. Denne vitsen er dermed nok et glimrende eksempel på den selvutleverende og stakarsliggjørende tendensen som jeg påpekte innledningsvis.

Tabutemaer?

Diverse ganger de siste årene har humor og jødedom vært i nyhetsbildet med negativt fortegn. Størst oppmerksomhet vakte nok komiker Otto Jespersens monolog om forsvarsløse og uskyldige lopper og lus i Auschwitz og oppfølgeren uken etterpå der Holocaust, Israel og norske jøder ble kastet veggimellom (i Torsdagsklubben på TV2 henholdsvis 20.11.2008 og 27.11.2008; se Sender, 2013, s. 187–189). Videre har det handlet om Finn Graffs karikaturtegninger i *Dagbladet* der han anvender elementer fra nazistenes uniformer og scenografi på staten Israels ledere: tidligere statsminister Ehud Olmert som konsentrasjonsleirkommandant (10.07.2006) og nåværende statsminister Benyamin Netanyahu som kroppsliggjort hakekors (07.08.1018). Endelig har det

handlet om et par andre karikaturtegninger i *Dagbladet* som presenterer mannlig omskjæring som uttrykk for brutalitet og barnemishandling (Drefvelin, 28.05.2013; Hartberg, 16.05.2017). Representanter for DMT har gått kraftig ut mot disse ytringene hver gang, og noen vil kanskje oppleve de jødiske reaksjonene som både hårsåre og humørløse. Men kan det tenkes at slike temaer likevel sirkulerer i jødiske miljøer i Norge?

Nei, det finnes ingen vitser om Midtøsten-konflikten i mitt materiale og slett ikke om nazifiserte israelere. Og selv om Holocaust-vitser er utbredt blant annet i Israel, er dette det nærmeste *Shabbathilsen fra Bergstien* kommer (publisert på den internasjonale holocaustdagen):

Da Nazityskland var kraftig på retur, tok Hitler kontakt med en spåkone. Hun hadde ikke mye positivt å fortelle, men etter å ha sett nøye i glasskulen sa hun: 'Det eneste jeg kan si deg med sikkerhet, er at du vil dø på en jødisk festdag.' Hitler ville da vite hvilken dag det ville bli, og hun svarte: 'Jeg vet kun at uansett hvilken dag du dør, så vil det være en jødisk festdag.' (*Shabbathilsen fra Bergstien*, 27.01.2012)

Det finnes også et par vitser om omskjæring, deriblant en vitsetegning av Moses med lovtavlene på Sinai som lett forvirret henvender seg til Gud: «Now let me get this straight, the Arabs get the oil, and we have to cut off the end of our what?» (*Shabbat- og helligdagshilsen fra Bergstien*, 27.09.2013).¹⁷

Her knyttes det an til en gammel jødisk forestilling om at Toraen i sin tid ble tilbudt alle jordens folk, men de takket nei i tur og orden etter å ha sjekket avtalevilkårene. Israels folk, derimot, godtok loven usett og «uhørt» og ble først i etterkant kjent med hele innholdet: «vi skal gjøre, og vi skal høre» (Andre Mosebok 24,7; min oversettelse). Det er ikke bare å være Guds utvalgte folk; jødedommens 613 bud og regler er ikke uten videre noe å misunne dem.

---

¹⁷ Se <https://no.pinterest.com/pin/136445063691112389/?!p=true>. Merk at denne vitsetegningen ble publisert til *simchat Tora* (Toraens gledesfest). Jeg har ikke greid å spore opp rettighetshaver, og derfor kan bildet ikke gjengis her.

Det er i dette tilfellet påfallende at muslimers omskjæringspraksis ligger utenfor vitsens synsfelt. Tas det i betraktning at omskjæring av guttebarn er både en jødisk og en muslimsk praksis, mister vitsen mye av sitt poeng. Jeg vil anta at shabbathilsenens lesere stort sett har en slik bevissthet, men at Moses' rollefiasko og parodieringen av jødedommens paktsvilkår og lovfromhet gjør at vitsen likevel oppleves som morsom.

Avslutning

I essaysamlingen *Humor og alvor* fra 1951 stiller biskop Eivind Berggrav spørsmålet: «Har da ikke alle nasjoner humor?» (s. 129). Langt på vei er svaret bekreftende, men med ett påfallende unntak, og et like påfallende unntak fra unntaket:

Franskmannens espirit, eller italienerens dolce-far-niente-smil er i alle fall annerledes enn vår humor. De gamle grekerne hadde sin sølvklare ironi (Sokrates), romerne hadde replikkens glans. Men hos jødene er det vanskelig å se noe som streifer humor. Skjønt Jesus hadde det. (Berggrav, 1951, s. 129)

Som journalisten og forfatteren Marte Michelet lakonisk påpeker, sier sitatet «mye om hvor lite dette folkemordet den gang hadde sunket inn, både hos ham og i samfunnet rundt ham» (2018, s. 335). I tillegg avslører sitatet en grunnleggende mangel på kjennskap til jødisk kultur. Fremdeles er denne kjennskapen begrenset i landet vårt. Dersom jødiske representanters offentlige protester mot antijødisk humor kan synes å bekrefte Berggravs analyse, er materialet og funnene i dette kapittelet viktig: I Det Mosaiske Trossamfund i Oslo tullet det med pengejøder og uhederlige rabinere, med egen religiøse tradisjon og tidvis med andres, med Gud og litt med Jesus. Men altså ikke med nazifiserte israelske soldater og ledere, ikke med Guds utvalgte folk, og bare så vidt med omskjærelse og Holocaust.

Referanser

Baum, D. (2017). *The Jewish joke: An essay with examples (Less Essay, More Examples)*. London: Profile Books.

- Berggrav, E. (1951). *Humor og alvor: Essays*. Oslo: Land og kirke.
- Davies, C. (1986). Jewish jokes, anti-Semitic jokes and Hebreonian jokes. I A. Ziv (Red.), *Jewish Humor* (s. 75–98). Tel Aviv: Papyrus.
- Freud, S. (1981). *Jokes and their Relation to the unconscious*. London: Penguin.
Oversatt fra tysk: *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*; Wien: Deuticke, F. (1905).
- Groth, B. (red.). (2002). *Jødiske skrifter*. Verdens hellige skrifter. Oslo: Bokklubbene.
- Gaarder, J. (2006, 5. august). Guds utvalgte folk. *Aftenposten*. Hentet fra <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/weW34/Guds-utvalgte-folk>
- Hochwald, A. (1997). *Rabbinerne ler: Jødisk humor*. Oslo: Lunde. Med forord av M. Melchior. Oversatt fra tysk: *Und wenn der Rabbi lacht*. Wuppertal: Brockhaus (1994).
- Haaland, G. (2011). Den todelte Tora – Tanakh og Talmud: Jødedommens hellige skrifter. I J. Braarvig & Å. Justnes (red.), *Hellige skrifter i verdensreligionene* (s. 21–57). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal.
- Raskin, R. (1992). *Life is like a glass of tea: Studies in classical Jewish jokes*. Århus: Aarhus University Press.
- Sender, A. (2013). *Vår jødiske reise*. Oslo: Cappelen Damm.
- Smart, N. (1989). *The world's religions: Old traditions and modern transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Telushkin, J. (1992). *Jewish humor: What the best Jewish jokes say about the Jews*. New York: William Morrow.
- Weller, L., Amitsour, E. & Pazzi, R. (1976). Reactions to absurd humor by Jews of eastern and western descent. *Journal of Social Psychology*, 98, 159–163. <http://dx.doi.org/10.1080/00224545.1976.9923386>
- Ziv, A. & Zajdman, A. (red.) (1993). *Semites and stereotypes: Characteristics of Jewish humor*. Contributions in ethnic studies 31. Westport, Connecticut: Greenwood.

Gjennomgått materiale

Shabbathilsen fra Bergstien. Oslo: Det Mosaiske Trossamfund i Oslo (i perioden fra oktober 2011 til oktober 2017).

Analyisert materiale

Holt, M. (ca. 2013). *Swimming* [litografisk trykk]. 3. versjon av motivet. Hentet fra <https://shadma.com/en/Jewish-Sports/22>

Shabbathilsen fra Bergstien, 20.01.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 27.01.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 02.03.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 03.04.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 24.08.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 21.09.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 19.10.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 21.12.2012.
Shabbathilsen fra Bergstien, 18.01.2013.
Shabbathilsen fra Bergstien, 08.03.2013.
Shabbathilsen fra Bergstien, 16.08.2013.
Shabbat- og sukkothilsen fra Bergstien, 20.09.2013.
Shabbat- og helligdagshilsen fra Bergstien, 27.09.2013.
Shabbathilsen fra Bergstien, 08.11.2013.
Shabbathilsen fra Bergstien, 07.03.2014.
Shabbathilsen fra Bergstien, 19.04.2014.
Shabbathilsen fra Bergstien, 25.04.2014.
Shabbathilsen fra Bergstien, 20.05.2014.
Shabbathilsen fra Bergstien, 19.09.2014.
Jom kippur-hilsen fra Bergstien, 03.10.2014.
Shabbathilsen fra Bergstien, 27.01.2015.
Shabbathilsen fra Bergstien, 06.03.2015.
Shabbathilsen fra Bergstien, 29.04.2016.
Shabbathilsen fra Bergstien, 14.03.2017.